

Анкета «Дзеяслова»

1. Чым бачыцца Вам літаратурная творчасць: нябесным прызваннем, грамадзянскім абавязкам, прафесіяй, хобі, звычкаю? Што падштурхнула Вас да пісьменьніцкай дзейнасці. Ці памятаеце свой творчы дэбют? Каго Вы лічыце сваім літаратурным “хросным бацькам”?

2. У чым адметнасць Вашай творчай працы? Які час сутак найбольш плённы? Да якіх “тэхнічных прыладаў” Вы найбольш звыклі: аловак, пяро, шарыкавая ручка, кампютар, дыктафон, ініш.? Ці выкарыстоўваеце Вы “творчыя стымулятары”: кава, цыгарэты, віно, музыка, ініш.? Што для Вас натхненне і ці чакаеце Вы яго, каб пачаць пісаць?

3. Якія цяжкасці паўстаюць перад Вамі падчас напісання твора? Якое значэнне Вы надаеце слову, фразе, рытму твора? Ці звяртаецеся падчас пісання да даведачнай літаратуры, слоўнікаў, энцыклапедыяў?

4. Што/хто найбольш спрыяе ў рэалізацыі Вашых літаратурных задумаў? Што/хто найбольш перашкаджае Вам у гэтым? Ці ўплывае на Вашу творчасць ацэнка сяброў, рэдактароў, чытачоў? Ці вяртаецеся Вы да напісаных твораў, каб перапісаць іх, перарабіць, удасканаліць?

5. Ці задаволены Вы сваімі творамі? Што ў Вас не атрымалася ў творчасці? Чым Вы найбольш задаволены? Якія эпізоды сваёй біяграфіі Вы хацелі б перажыць наново? Наколькі Ваша біяграфія наўплывала на творчасць і адбітая ў творчасці?

6. Ці вядзеце Вы дзёньнікі? Як ставіцеся да правіла: “Ні дня без радка”? Ці знаёмае Вам пачуццё ляготы, ці змагаецеся Вы з ім (і як)? Калі “не пішацца”, што вы робіце, дзе/у чым шукаеце натхненне?

7. Як Вы ставіцеся да інтэрнэт-літаратуры? Ці чытаеце Вы творы сваіх маладзейшых і старэйшых калегаў? Хто з творцаў Вам найбольш блізкі – з беларускіх і сусветных аўтараў? Назавіце творы, якія Вы любіце чытаць і перачытваць? Ці ёсць такія ў сучаснай беларускай літаратуры?

8. Чаго, на Вашу думку, не хапае сучаснай беларускай літаратуры і што чакае яе ў будучыні? Што пажадалі б Вы тым, хто робіць першыя крокі ў літаратуры?

Рыгор Барадулін

1. Любая творчасць падпарадкаваная нябеснаму парыву, нябеснаму памкненню, нябеснаму дазволу. Галоўнае, каб творчасць не перарасла ў вытворчасць. У беларускім жыцці, у беларускай рэальнасці літаратурная творчасць якое ўжо стагоддзе стала й грамадзянскім абавязкам. Ад Францыска Скарыны да нашых дзён беларускія творцы бароняць мову, бароняць край, не даюць замоўкнуць крывіцкаму слову.

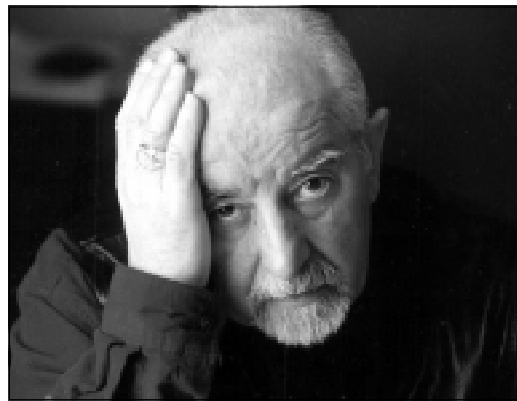
На шчасце, я застаў яшчэ жывую беларускасць, жывое ўсё наваколле, жывую крывіцкую мову, жывую песню, жывыя язычніцкія звычаі. Усю чысціню крывіцкай душы перадала мне мама нязмушана й шчыра. Гэта яна, так бы мовіць, хросная матка маіх першых радкоў. Літаратурным хросным бацькам з удзячнасцю называю Анатоля Вялюгіна – майстра й рупліўца пра паэтычную зьмену.

2. Прачынаюся й кладуся спаць з нейкім радком, нейкім словам, якое гучыць мне маміным голасам. Занатоўваю, як давядзецца. Як пачынаў пісаць першыя літары пяром, так і цяпер пішу пяром і чорным чарнілам. Раней налягаў на чорную каву, зараз болей на зялёную гарбату. Пайшоў трыццаць першы год, як ня п'ю нічога з градусамі.

Калі слова пачынае нагадваць пра сябе, пішу. Слова натхненне зацягалі й абясцэнлілі. Я замяніў бы яго выразам – актыўны стан душы. Як неспакойна на душы – пішы!

3. Слова для мяне – усё. Яно жывое. Стараюся пачуць і зразумець яго. З маладых гадоў люблю слоўнікі. Усе гады раблю “Вушацкі словазбор”.

4. У рэалізацыі сваіх задумаў перашкаджаю сам сабе. Даражу думкай сяброў у першую чаргу, думкай рэ-

дактараў і чытачоў. Іх з кожным годам меней і меней. Кожны раз хочацца нешта перапісаць, перарабіць. Толькі для каго? Пішу апошнім часам сам для сябе.

5. Ніколі не было замілавання напісаным. Да сёвай галавы спадзяюся напісаць свой лепшы верш. Ніколі не пакіне мяне сум па залатой паравіне жыцця. А была гэтая залатая паравіна, калі жыла мама. Жыву толькі ўспамінамі, дакладней, памяццю пра сваю зязюльку баравую, якую звалі Кулінаю. Сябе не выдумляў, чым жыву, пра тое пісаў і яшчэ пішу.

6. Такія-сякія накіды, запісы зрэдчас раблю. Шкадую, што не запісаў ад мамы болей песняў, паданняў, словаў. Нічога сур'эзнага ня можа атрымацца з патугаў па заданні: ні дня без радка. Гэта можа ў плакальшчыц нельга ні дня без радка. Лепей рэдкае, ды паўнагалошае галашэнне. Лянога – істота чулая. Яна ахоўвае ад ператамлення й ад графаманні. Калі “ня пішацца”, жыву канкрэтным жыццём. Хоць толькі тады й жыву напоўніцу, калі пішу. Замкнёнае кола.

7. Інтэрнэт-літаратура мне далёкая, мы разьмінуліся ўзростамі. Адно ведаю, што Біблія пісалася не на кампутары. Рука й пяро (гусінае ці якое) – яны лепей чуюць і думку, і душу.

У першую чаргу чытаю маладзейшых творцаў – надзею нашу. Сьпіс любімых аўтараў у мяне велікаваты.

Назаву толькі некаторых: Максім Багдановіч, Янка Купала, Васіль Быкаў, Уладзімер Караткевіч, Міхась Стральцоў, Федэрыка Гарсія Лорка, Амар Хаям, Сяргей Ясенін, Тарас Шаўчэнка, Адам Міцкевіч. Іх ды іншых чытаю й перачытваю.

8. Не хапае зацікаўленага, апантанага чытача. Калі такія тэмпамі будзе

чыніцца дэнацыяналізацыя, выцясьненне мовы тытульнай нацыі адусюль, як толькі льга, беларускую літаратуру чакае доля экзатычнай рэліквіі. Дзяржаўнасьць мусіць уратаваць беларускую мову, культуру, літаратуру.

Маладым жадаю ўпэўненасьці й нязломнасьці духу. Хай іх натхняюць Кастусь Каліноўскі, Васіль Быкаў, Уладзімер Караткевіч!

Янка Брыль

1. Літаратурная творчасць, калі гаварыць пра сапраўдную, гэта прызваньне. Шчасьлівы той, у тым ліку ды ў пэўнай меры і я, хто адчувае гэта змолду і памятае ўсё жыцьцё. Таленавітым нельга захацець ды стаць, ім трэба нарадзіцца, а тады, ужо ці шчыра паважаць гэты дар самаадданай працы, пажыцьцёвай вучобай, ці нявечыць, глушыць яго нягоднымі чалавека і творцы паводзінамі.

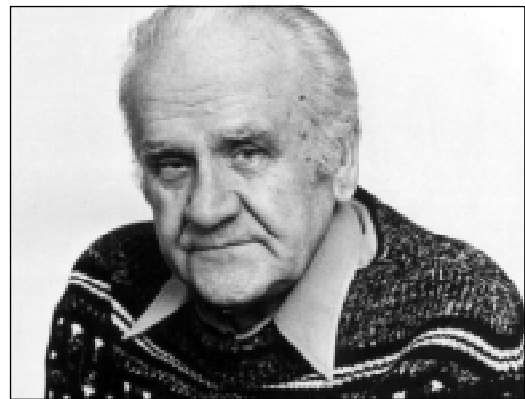
Нейкага «хроснага бацькі» аднаго, які ўзяў за ручку ды ўвёў у літаратуру, у мяне не было, дапамагалі, можна сказаць, многія, з каго і я стараўся браць прыклад у адносінах з маладзейшымі.

І першы свой верш «Апошнія крыгі» ў віленскім часопісе «Шлях моладзі», і першы зборнік «Апавяданні» я памятаю, вядома, як тое, што назаўсёды.

2. Найлепш мне працуецца зранку. Пісаў і хімічным алоўкам, і вучнёўскім пяром з абмаканьнем у чарніліцу, і адмысловымі кітайскімі ручкамі, а цяпер пішу звычайнай шарыкавай, пажадана з чорным стрыжнем, а з чарнавіка перадроўваю на машынцы, якой карыстаюся з канца саракавых гадоў.

Ніякімі «стымулятарамі» не падмацоўваюся. Калі часам здараецца ўвечары чарка, дык назаўтра ўранні сядваю да пісьмовага стала нават з адчуваньнем пэўнай вінаватасьці.

Натхненьне, або прасьцей — адпа-

ведны настрой, вядома, патрэбен. Хоць найвялікшы і для мяне творчы аўтарытэт, Леў Талстой, ці сам пісаў гэтак, ці ў нейкім мемуарным запісе прачыталася ажно такое: «Я плюю на натхненьне, саджуся і працую, і яно прыходзіць». Няхай сабе й нячаста, але такое бывае і ў нас, пры геніях — чаляднікаў.

3. Слова патрабуе належнай пашаны, любові да яго, — гэта знаёма і мне.

Даведчай літаратурай карыстаюся і чытаючы, і пішучы. Сабраныя за многія гады энцыклапедыі ды слоўнікі на мове роднай, рускай, польскай і ўкраінскай незаменна служаць у пажыцьцёвай самаадукацыі.

4. Ацэнка, дадзеная сябрам, якога ты паважаеш, безумоўна дапамагае, як і талковыя заўвагі некаторых чытачоў, што пішучь табе, як і прыязная ўважлівасьць разумнага рэдактара.

Да напісанага раней вяртаюся, і перачытваю, і штосьці патрэбнае праўлю, памятаючы пра галоўнае ў пачатковай задуме.

5. Нейкай агульнай, безагаворачнай задаволенасьці ўласнымі творамі асьцерагаюся, але ж і адрозьніваць лепшае ад горшага яшчэ ўсё магу, як у іншага каго, так і ў сябе самога.

А што да аўтабіяграфічнасьці, дык у мяне яе няма. Бо як жа ведаць, самому не перажыўшы.

6. Запісваць я пачаў гадоў з пятнаццаці, адчуваючы ў гэтым творчую неабходнасьць. Адно тым часам спатрэбілася, як рабочая нарыхтоўка для чагосьці большага, а нешта і само стала лірычным запісам, мініяцюрай, а то, чаго добрага, амаль і афарызмам.

А што да славутага «ні дня без радка» або «хоць адну-дзьве старонкі, але кожны дзень», дык мне гэта нават і сьмешна. Калі няма належнага настрою, дык адкуль узяць той радок ці старонку, а калі настрой абудзіўся — навошта тады нудна-дробязная арыфметыка?..

Ёсьць у мяне і лянота, і працавітасьць, аднак калі ня пішацца, дык проста не пішу. Ёсьць жа няма значнага, што варта прачытаць. А то і проста падыхаць свабодай, папрацаваць фізічна, калі ты ў вёсцы, у сваіх або на ўласным лецішчы. А то пайсьці, паехаць туды, куды даўно зьбіраешся.

7. Што да інтэрнэт-літаратуры, дык я тут, няхай сабе немодна па-маладому, але ахвотна застаюся верным яе вялікасьці кнізе – усё жыцьцё многа чытаю на чатырох, вышэйназваных, мовах – ды літаратуры сапраўднай. Няма і перачытваю, ды ў паасобных выпадках і неаднойчы.

«Вайну і мір» упершыню чытаў вясковым юнаком у 1935 годзе. Другі раз, вялікімі фрагментамі, праз дзесяць гадоў, прайшоўшы фронт, палон, акупацыю, партызаншчыну. А ўвосень 1979-га, таксама ж з душэўнай патрэбы, з увагай ды асалодай, і ня хочацца думаць, што гэта ўжо апошні раз...

На «Братоў Карамазавых» за першым разам пашанцавала ў польскім перакладзе, гэта яшчэ ў Заходняй Беларусі, а значна пазьней і ў арыгінале.

Тут, бадай, дарэчы будзе сказаць, як я нядаўна перачытваў «Яўгенія Анегіна», — палажыўшы на сталае абапал арыгінала два пераклады: наш, Куляшова, і польскі, Тувіма. Перачытвалася ўпрыкуску, заглядваючы то ў той, то ў іншы тэкст, перад самім сабою радуючыся таму, як яна хораша гучыць, вялікая паэзія, на розных чалавечых мовах.

Прачытаны і перачытаны «Былое і думы», «Дон Кіхот», чатырохтомны дзёньнік Макавіцкага «У Талстога. 1904—1910 гг.», думкі Паскаля і Скаварады, афарызмы Ліхтэнберга і Леца, «Лісьце травы» Уйтмана, апавяданьні Сетана-Томпсана пра тых, каго ня трэба біць па галаве...

А ёсьць жа й тое, што чыталася па некалькі разоў, — «Мёртвыя душы», «Пан Тадэвуш», «Хаджы-Мурат», Чэхаў, Кіплінг, Прус, Кацюбінскі, Бунін, па-крынічнаму невычэрпная жыцьцядайная сьвежасьць...

Вядома ж, перачытваю і роднае, — Багдановіча, Коласа, Гарэцкага, Чорнага, Танка, Стральцова, Пысіна, Караткевіча, Пісьмянкова...

Дай Бог добрага здароўя ды выдатнага плёну жывым, чытаю ж таксама і іх, бываю шчыра задаволены ўдачамі, нават і перачытваю зрэдку. Аднак называць, пералічваць крыху рызыкаўна, — а што як каго праміну або недахвалю?..

8. Літаратуры нашай не хапае большай глыбіні ды сталасьці. На жаль, яшчэ ўсё зашмат жангліваньня безразмернымі эпітэтамі, правінцыйнай самазадаволенасьці дасягнутым — прыблізна ці й зусім уяўна.

Я верыў і веру ў сьветлую будучыню роднага слова. Літаратура наша дамогацца свайго законна-пачэснага месца ў сьвеце. Пра сілу і значнасьць яе выдатна сьведчыць дасягнутае за мінулае стагоддзе. Абнадзейвае і тое, як дружна ідзе ў літаратуру здольная моладзь, якой я ад душы жадаю сапраўдных посьпехаў у шчырай, чыстай працы — па прызначаньні.

Алесь Бадак

1. Сказаць, што ўласная творчасць для мяне гэта прафесія — значыць, падмануць чытача; хобі — значыць, падмануць сябе. Не абавязкова за жыццё напісаць 14 тамоў, як, да прыкладу, Колас, каб лічыць сябе прафесійным пісьменьнікам, нават неабавязкова *жыць з літаратуры*, але абавязкова кожны Божы дзень — *жыць літаратурай*. Ды гэта, на жаль, як жыць на адной вадзе, няхай сабе і крынічнай. Таму пакуль шалю з тым, што ўжо зроблена, якая ўверсе, не прымусіць хоць бы здрыгануцца шалю з тым, што задумана, якая ўнізе, — мне цяжка вызначыць, чым зьяўляецца для мяне самога ўласная творчасць. Часам толькі з лёгкай і, дзякуй Аляксандру Сяргеевічу за падказку, *светлай* журбою ўспамінаю сваё дзяцінства, калі я (пачынаючы з шостага класу) ці ня кожны тыдзень пасылаў у газету “Піянер Беларусі” (цяпер “Раніца”), а пасыла і ў “Бярозку” свае рыфмаванні, і яны часам зьяўляліся там нават цэлымі падборкамі. Хоць першы свой вершык (у школе нярэдка нават на ўроках мы гаварылі так, а ня *верш*) паслаў у “Зорьку”. Яна мяне і падштурхнула да пісаньня (іншыя друкуюцца, а чаму б і мне не паспрабаваць?!), яна ж і адштурхнула ад сябе. Адказ на маю першую вершаваную спробу, якая дужа нагадвала коласаўскае: “Не сядзіцца ў хаце хлопчыку малому...” прыйшоў досыць крытычны. Пры гэтым, не напісаны ад рукі, не надрукаваны на машынцы, а адціснуты ў друкарні з казённым зваротам “Дорогой друг!”, што мяне, здаецца, больш за ўсё і пакрыўдзіла: дзіцячага розуму хапіла здагадацца, што такія лісты-адказы — слова ў слова — адпраўляюцца ў розныя куткі Беларусі розным адрасатам.

3 “хросным бацькам” у літаратуры ў мяне ня так усё проста, я хутчэй — “сын палка”. Калі пісаў у “Піянер Беларусі”, мне вельмі дапамог сваімі парадамі цяр-

плівы Алесь Емяльянаў, колішні яго супрацоўнік. Калі першы раз зьявіўся ў “ЛіМе” (школьнікам, таму кожнае слова ўспрымаў як пасланае з неба), Анатоць Сідарэвіч сагрэў ня толькі цёплым словам, але і вячэрай і жытлом, паколькі бралася на вечар, і я ўжо зьбіраўся на чаваць на вакзале, каб раніцай аўтобусам вяртацца ў свае Ляхавічы. Гэта было далучэньне да нечага значнага, вялікага, да сапраўднага літаратурнага жыцця, хвалюючы пераход па тонкай кладцы з аднаго берага на другі. І калі на той момант я яшчэ не да канца верыў, што можна так вольна ўзяць і перабрацца туды, то знаёмства ў Каралішчавічах з Рыгорам Барадуліным, які ўжо тады для мяне, школьніка, быў класікам, і які, дайце веры, пакінуў мне свой тэлефон (у сшытку з вершамі ня стаў запісваць, усклікнуўшы: “Што вы, тут жа *вершы!*”), канчаткова ўмацавала ў мяне гэтую веру.

2. Лепш за ўсё пішацца з ранку да абеду, прычым, неабавязкова за сталом. Наадварот, за дзесяцігодзі неабходнасьць штодня хадзіць то на вучобу, то на службу выпрацавала ў мяне звычай нават дома, калі абдумваю радок, хадзіць з пакою ў пакой, не заўважаючы і не чуючы нікога і нічога. Для таго, каб “расхадзіцца”, п’ю каву, але звычайна толькі раніцай. А вось моцныя напоі працы страшэнна шкодзяць, таму калі, скажам, на заўтра трэба абавязкова напісаць няхай сабе прымітыўны журналісцкі матэрыял, сёння мяне вельмі цяжка прымусіць пасядзець за чаркай.

Нярэдка натхненне прыходзіць ад чытаньня добрай кнігі, нярэдка – само па сабе, яго сімптомы прыкладна тыя ж, як і пры прастудзе: лёгкае кружэнне галавы, ватныя ногі. Тады патрэбныя толькі папера і аўтаручка (вершы, прозу абавязкова спачатку пішу ад рукі) і, пажадана, поўная цішыня – нават нязначны гук з “іншага” сьвету можа адабраць тое, што нярэдка даводзіцца чакаць месяцамі. Хоць, на шчасьце, нават у паэзіі прысутнасць натхнення – не абавязковая ўмова творчасці.

3. У паэзіі і ў прозе для мяне вялікае значэнне мае праца над стылем. У гэтым і асноўная цяжкасць, бо, не знайшоўшы ў першым радку патрэбнага слова, я ніколі не перайду да наступнага радка. Даведчай літаратуры ў мяне процьма (сюды ж магу аднесці і шматлікія выразкі з газетаў), але карыстаюся ёю ня так часта. Пэўна, таму, што пішу ў асноўным вершы, а даведчая літаратура – падручны матэрыял найперш для праякі. Выключэнне, зразумела – тлумачальныя слоўнікі.

4. У ацэнцы таго, што пішу, у першую чаргу разлічваю на сяброў – хоць бы па той прычыне, што ў нас з імі, на шчасьце, адны і тыя ж літаратурныя прыярытэты. А ўвогуле, у гэтым сэнсе здараліся кур’ёзныя выпадкі: калі, напрыклад, мае вершы, якія я лічыў няўдалымі, раптам траплялі ў якія-небудзь анталогіі. І наадварот. Раней напісаныя вершы стараюся не чапаць, калі нешта і праўлю, дык часцей за ўсё з-за русізмаў.

5. Звычайна патрэбна некалькі месяцаў, каб ува мне пачало расці незадавальненне сваёй новаю кнігай. Цяпер вось, каб была такая магчымасць, сётое паправіў бы ў “Маланкавым посаху”. А папярэдняю, “За ценом самотнага сонца”, дык, і ўвогуле, значна перапрацаваў бы. Больш “лаяльна” стаўлюся да сваёй дзіцячай творчасці – як вершаванай, так і праяічнай. Зрэшты,

можа, таму, што пакуль мяне хапіла толькі на тое, каб у той жа кнізе аповесцяў-казак “Незвычайнае падарожжа ў Краіну Ведзьмаў” прагледзець малюнкi. Калі б можна было вярнуцца ў сваё дзяцінства – я, зразумела, не адмовіўся б. Усё збіраюся напісаць невялікую аповесць пра школу, пра каханне – вучня да настаўніцы. Але аповесць мяркуецца быць аўтабіяграфічнай – гэта мяне і пакуль стрымлівае: аўтабіяграфічнасць замінае паглядзець на сюжэт збоку, наколькі ён сам па сабе цікавы. Тым больш, Рамэн Гары са сваім “Абяцаннем на досьвітку” (дзе невядома чаго больш – праўды ці міфаў), які ня першы дзень ляжыць на сталі, увесь час папярэджае, што голая аўтабіяграфія – як аголеная жанчына: вельмі часта выклікае ў прысутных неадэкватную рэакцыю. Ну, прынамсі, ня тую, на якую яна спадзяецца.

Ня думаю, што ў маіх вершах шмат аўтабіяграфічнага, хоць, безумоўна, у іх вельмі шмат асабістага, унутранага, але гэта не зусім адно і тое ж.

6. Некалькі старонак запісаў зрабіў, калі быў студэнтам, на большае не хапіла. Па ўсім відаць, гэта і ёсць першая прыкмета ляноты, якая не ў апошнюю чаргу паўплывала на колькасць пакуль зробленага ў літаратуры. Змаганне з лянотай для сябе лічу справай амаль безнадзейнай, паколькі ў асноўным даводзіцца абараняцца, а не наступаць. Але і адступаць, як таму панфілаўцу, няма куды: калі крутануцца на маім рабочым крэсьле на 180 градусаў, уткнешся вачыма ў вялікую шафу з любімымі кнігамі. Яны, у асноўным, і натхняюць, прынамсі, утрымліваюць у крэсьле-“акопе”.

7. Колькасць электронных варыянтаў кніг, выцягнутых мною з інтэрнэту, даўно перавысіла колькасць кніг, што ёсць у маёй хатняй бібліятэцы (а ў ёй, як-ніяк, некалькі тысячаў). Зразумела, цягаю найперш даведчую літаратуру і творы малых жанраў (чытаць на маніторы раман – марная справа). І хоць,

зразумела, як чытач, аддаю перавагу папяроваму варыянту, суцяшаю сябе тым, што ў большасці выпадкаў выбар у мяне невялікі: альбо мець кнігу ў кампутары, або ня мець яе зусім. Чытаю шмат, са свайго пакалення – амаль што ўсіх. Пакалення вельмі моцнае, але, на жаль, недаацэненае (баюся толькі, што так лічаць пра сябе ці не ўсе астатнія пакалення). Вершы магу ўвогуле пад настрой браць навобмац – што трапіцца, тое і перачытваю. Але калі б спыталі, якая вершаваная кніга апошняга часу зрабіла найбольшае ўражанне, адказаў бы не задумваючыся: “Так” Някляева. З замежных вельмі люблю Юрыя Кузьняцова. А ўвогуле, усю паэзію дзялю на тую, якую магу чытаць у арыгінале, і якую, на жаль, не магу. Перавагу аддаю першай. З празаікаў па шмат разоў перачытваў і перачытваю Буніна, Набокава, цяпер вось зачытваюся Павічам (апазданнямі). Часам нават злу-

юся: ён павінен быў нарадзіцца ў нас. Яго вобразнае мысленне – вельмі беларускае.

8. Беларускай літаратуры не хапае добрай крыткі як жанру. Крыткі, у першую чаргу разлічанай на шырокага чытача, а не на наш Інстытут літаратуры. Усё астатняе ў яе ёсць, у тым ліку, і вялікія перспектывы. Мяркую гэтак хоць бы па творах маладзейшых. У маладых сёння адна небяспека: шлях да кніжкі цяпер бывае вельмі кароткім і нярэдка вымяраецца колькасцю грошай у кішэні, таму і творы часта выходзяць сьрыя, без сур’ёзнай і адказнай рэдактарскай працы. Увогуле, школа рэдактарства зараз імкліва разбураецца. Але да паслугаў цяперашніх маладых – цэлая армія настаўнікаў: уся сусветная літаратура, якая перастала быць недаступнай. У свае дваццаць гадоў мы пра такое не маглі і марыць. Таму маладым застаецца пажадаць аднаго: быць добрымі вучнямі.